

Bartáková, Jarmila

[Horecký, Ján. Morfematická struktura slovenčiny]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1966, vol. 15, iss. A14, pp. 194-196

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100424>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

kálnim kontaktu s vlastním českým územím svědčí přejetí poměrně nových slov, jako je např. *záškrť, retka* apod. Na druhé straně se tu ovšem setkáváme i s výraznými archaismy (např. žije sloveso *kolu, klát* aj.). Autor má pravdu, když tvrdí, že se v kudovském dialektu zachovávají archaismy, které v obecné češtině i v dialektch vycházejí z úzu. V detailním rozboru mu však nemůžeme dát zapravdu v každém jednotlivém případě. Je to ostatně pro Nečecha, i když ovládá současný jazyk velmi dokonale, nepřiměřeně těžký úkol. Tak např. germanismus *jamrovat*, o němž se Siatkowski domnívá, že se po československé straně hranice už nevyskytuje, můžeme nalézt i v současné beletrii u Josefa Škvoreckého (Sedmiramenný svícen), autora jinak vlivy tradičního teritoriálního dialektu zasaženého minimálně. Také stylové hodnocení různých slov není vždy zcela přesné. Tyto drobné nedostatky však nijak podstatně nezkrslují autorovy závěry o slovní zásobě dialektu.

V resumé autor především hodnotí rozdíly mezi svými zjištěními a fakty z Kubínovy monografie. Podle našeho soudu však nelze spolu s autorem všechny rozdíly svádět na Kubínovu odchýlnou metodu výzkumu, především pak na fakt, že se Kubín ve výběru informátorů zaměřoval především na lidové vyprávěče. Zejména oddíl pojednávající o tvarosloví nás poučil o tom, že v mnoha případech jde nepochybně o objektivní vývoj dialektu během půlstoletí. Soudíme tedy, že jistý pohyb je možno předpokládat i v ostatních plánech jazyka. Tím nechceme popřít, že by se ve vyprávěčském stylu nemohly vyskytnout jevy, které v normálním sdělovačím stylu dialogovém nenajdeme. Tyto zvláštnosti mohou být mimo jiné jistě i výsledkem cizího vlivu, v našem případě vlivu lidové literatury, která byla v minulosti rozšířena na vlastním českém území.

Závěrem. Siatkowského monografie je vítaným přínosem české dialektologii: ještě v neporušeném stavu tu byl popsán a analyzován okrajový dialekt, jehož struktura bude patrně během jedné generace podstatně narušena vlivem polského okolí. Práce přitom důsledně a pečlivě srovnává popsané jevy se stavem, jaký v této oblasti zachytil před padesáti lety J. Š. Kubín. Jednotlivé dílčí nedostatky, které práci vytýkáme, nemožou nijak snižovat její objektivní cenu. To, že nejvíce kritických připomínek jsme měli k oddílu pojednávajícímu o tvoření slov, nemůže nic změnit na faktu, že takové komplexní zpracování nářeční slovo tvorby může být vzorem pro nářeční popisy, které vznikají v současnosti u nás.

Dušan Šlosar

Ján Horecký: Morfematická štruktúra slovenčiny. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964
194 strán.

Štúdiu problémov aplikovanej lingvistiky sa u nás venuje čoraz väčšia pozornosť, avšak praktických výsledkov zatiaľ stále nie je veľa. Preto publikáciu Jána Horeckého treba vysoko hodnotiť ako prínos do slovenskej jazykovedy. Autor sa prvý pokúša podať ucelený pohľad na zložitú morfematickú štruktúru spisovnej slovenčiny. Skôr ako pristúpi k vymedzovaniu jednotlivých sústav štruktúrnych typov a k ich grafickému znázorneniu, vyrovnáva sa s problémami terminologickými. V konfrontácii s definíciami viacerých autorov spresňuje pre svoju potrebu definíciu pojmu morféma — čiastka slovného tvaru, ktorou sa tento zaraďuje do tvarového súboru a ktorá odkazuje na významové prvky; je prostriedkom na ich zakódovanie; je uzavretým systémom submorfém. Narába s viacerými typmi morfém — korennou, relačnou, derivačnou, formovou, kongruenčnou, modifikačnou, enklitickou ap. Okrem morfém pracuje so submorfémami (členy relačnej morfémy, napr. pádová, osobná, nulová submorféma; nemožno hovoriť o nulovej morféme, pretože nie je reprezentovaná zvukovým radom) a morfami (časť slovného tvaru, ktorá zostane po vylíčení morfém, ale neodkazuje na významové prvky, napr. mal-o-mesto).

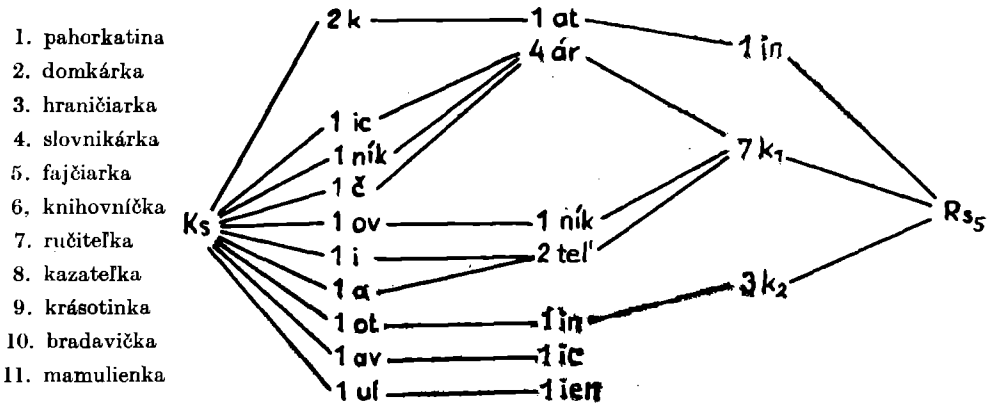
Menné sústavy sú oveľa zložitejšie ako slovesné, pri ktorých je málo derivačných morfém. Jednotlivé morfematické sústavy a ich dráhy sú tu charakterizované pochopiteľne nie počtom nadbytočnosti, bežne používanom v teórii informácie, ale počtom rozlišovacích morfém. Pomer týchto morfém ku všetkým ostatným je dôležitou charakteristikou pri grafickom znázornení substantívnych a adjektívnych morfematických sústav. V každej sústave udáva autor pod údajom o počte morfém v danom stĺpci aj hodnoty pozičnej entropie, maximálnej pozičnej entropie, relatívnej a podmienenej pozičnej entropie podľa vzorcov

$$H = - \sum_{i=1}^n p_i \lg p_i; \quad h = \frac{H}{H_{\max}} = \frac{\sum_{i=1}^n p_i \lg p_i}{1 \lg n};$$

$$H^m = - \sum_{i=1}^n p(B_i) \lg p(B_i), \text{ kde } B_i \text{ je spojenie m morfém.}$$

Príklad:

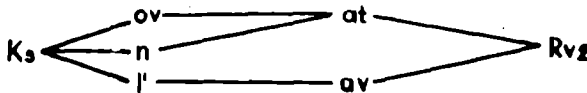
V. K_n	10	7	3	$R_{45} : 11$
	3,280	2,552	1,241	12
	3,280	2,806	1,584	22
	1	0,909	0,766	0,55
		3,457	3,457	

$V.$ = počet ramien; K_n = substantívna korenná morféma; $10-7-3$ = počet morfém v jednotlivých stĺpcoch; R_{45} = druh relačnej morfémy, substantívna relačná morféma typu žena; 11 = počet dráh, pod tým počet rozlišovacích morfém 12, počet všetkých morfém v sústave 22 a ich vzájomný pomer $0,55$ = vnútorná spätosť sústavy; k_1, k_2 = homofonické morfémy s odlišnou vzťahovou formou a obsahom.

Slovesné sústavy sú oveľa jednoduchšie. Napr. jedna zo sústav s tématickou morfolou typu rozumien/rozumejúť

1. ľadovatieť
2. vodnatieť
3. cintľavieť

Ján Horecký vyjadril morfematickú štruktúru slovenčiny ako množinu morfematických sústav, ktoré nestoja vedľa seba izolovane, ale často niekoľkými prvkami navzájom súvisia či vo vertikálnej alebo horizontálnej rovine (vertikálne súvisia sústavy s rovnakým počtom ramien v závislosti na derivačnej morféme; horizontálne sústavy s rozličným počtom ramien v závislosti na koreennej morféme). Konkrétne, vertikálny vzťah medzi trojramennými sústavami s relačnou morfémou typu chlap (R_{41}) vyjadruje autor názorne

K_a K_s k , áň, iš, áš, ček, al, ál
 úk, ec, áč, oš, ník, ár, an, čík, ok, aj, úch, k_2
 och, oň, el, eň
 K_v

Kniha Jána Horeckého je venovaná pochopiteľne viac teoretickým problémom morfematickej štruktúry spisovnej slovenčiny. Mnohé praktické uzávery z nej nemožno zatiaľ vyvodzovať väčšinou preto, že chýbajú konkrétne materiálové podklady, napr. dôležitý štatistický materiál

o zafaznosti jednotlivých typov slov v slovnej zásobe, alebo o ich frekvencii a využívaní v písomnom a hovorenom prejave. Autor sa napriek tomu pokúša aspoň ilustračne podať čitateľovi aký-taký obraz tohto stavu. Na základe dosiaľ jedinej malej štatistiky, zostavenej z textu, ktorý obsahoval 100.000 slov, vypočítava frekvenciu jednotlivých typov niektorých sústav (skúma nielen typy v základnej podobe, ale aj v predponovej a zloženej). Povedľa hodnôt o frekvenčnom zafaznení sústav v texte, z ktorých zostavuje tabuľku, vypočítava aj hodnoty jednotlivých sústav v systéme jazyka ako celku. Vychádza zo Slovensko-ruského prekladového slovníka A. V. Isačenka. Obe hodnoty dáva do vzájomného vzťahu. Nakoniec pre spoľahlivosť hodnotenia zostavuje autor ešte jednu tabuľku, kde zaznačuje výpočty na základe metódy P. Guirauda (Problèmes et méthodes de la statistique), ktorý využil pre porovnávanie dvoch výskytov aj vzťah k strednej chybe priemeru a zaviedol vzorec

$$C = \frac{Nf - nF}{nNF} \quad (f = \text{výskyt v texte; } F = \text{výskyt v systéme; } n = \text{počet všetkých slov v texte; } N = \text{počet v systéme.})$$

Záverom možno povedať, že práca dr. Jána Horeckého DrSc. má pre skúmanie slovenčiny a pre vývin bádania, ktoré využíva matematických metód pre výskum v jazykovede, nesporne veľký význam. Posúva tento výskum o veľký krok vpred, hoci autor sám nepokladá svoje spracovanie morfematickej štruktúry slovenčiny ešte za celkom vyčerpávajúce, skôr za podrobný náčrt, ktorý bude treba ďalej rozpracúvať a dopĺňať. Bohatý materiál, údaje a poznatky sústredené v práci dávajú dostatočný obraz o veľkej zložitosti vzťahov medzi morfémami a sústavami morfém v dnešnej spisovnej slovenčine. Autor využil pri práci nielen skúsenosti a poznatky zo zahraničnej literatúry, ale predovšetkým svoje vlastné z oblasti tvorenia a odvodzovania slovenských slov, z problematiky, ktorej sa dlhé roky intenzívne venuje.¹

Jarmila Pikorová-Bartáková

Edward Lotko: Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, 105 stran.

Syntaktická stránka nářečí stála donedávna spíše na pokraji zájmu jazykovédneho bádání. S výjimkou české dialektologie se až dosud v ostatních slovanských zemích syntakticky zaměřené studium regionálních nářečí příliš nerozvinulo. Kromě tu obsáhlejších, tu méně obsáhlejších poznámek k syntaktické stránce nářečí, jež se připojovaly k detailnějším rozborům ostatních složek nářeční stavby, vznikla především v Brně v posledních letech samostatná monografická pojednání o skladbě nářečních vět. Z této problematiky jsou však širší odborné veřejnosti dostupné jen dílčí studie časopisecké, neboť žádná z nových monografií nebyla vydána tiskem. Došlo dokonce k poněkud zvláštní situaci: V Polsku vyšla v r. 1964 poměrně obsáhlá monografie pojednávající o syntaktických funkcích infinitivu v nářečích na území Československé socialistické republiky. Jejím autorem je pracovník olomoucké filosofické fakulty Edvard Lotko. Běží o disertační práci (Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich) napsanou za vedení prof. T. Lehra-Spławińskiego v Krakově.

Jak je vidět už z názvu práce, Lotko nepodává celkový popis větné skladby, nýbrž všimá si jen jednoho nesmírně zajímavého a složitého syntaktického jevu, totiž syntaktické úlohy infinitivu. Oblast jeho bádání je území přechodných nářečí slezskopolských (tzv. nářečí východolašských). Volba tématu i oblasti nebyla náhodná a lze ji schválit, protože mezi českým a polským jazykem existují — zrovna pokud jde o syntaktické funkce infinitivu — značné rozdíly. Dalo se tedy právem očekávat, že studium tohoto problému v něčem osvětlí podstatu těchto přechodných nářečí.

Lotkova práce o infinitivních funkcích se dělí do dvou částí. Nepoměrně rozsáhlá a hodně obecná část první podává dnešní stav bádání o charakteristice a užití infinitivu. Autor v ní až příliš podrobně sledoval českou diskusi, jak u nás probíhala zhruba v posledních deseti letech. Dále referoval o třech studiích věnovaných infinitivu v polštině a konečně se rozepsal o Ružičkově monografii Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku (Bratislava 1956). Referování o poslední, jmenované monografii bylo užitečné a přímo nutné, neboť v této práci našel Lotko

¹ J. H., Základy slovenskej terminológie, Bratislava SAV, 1956, 146 strán,
J. H., Slovtovrná sústava slovenčiny, Bratislava SAV, 1959, 217 strán.